

PÉNZES TIBORC SZABOLCS

„Hogy a’ Posteritas meg-tudgya, kicsoda [...] Idvezült Czeglédi István”

Köleséri Sámuel és az első református vértanú*

Defenzív offenzíva

1675-ben a kolozsvári nyomda több olyan szerző munkáját adta közre, aki a felsőmagyarországi protestánsüldözések elől menekült a biztonságot nyújtó Debrecenbe vagy Erdélybe. Szőnyi Nagy István 1671-ben Tornáról, Köleséri Sámuel 1672-ben Tokajból, Tolnai Mihály pedig 1674-ben Szikszóról telepedett Debrecenbe. Nánási V. Gábor a sárospataki kollégiummal menekült Gyulafehérvárra 1671 második felében, míg Szathmárnémethi Mihály Göncről került előbb Debrecenbe, majd Kolozsvárra. Az exulánsok szövegeinek jelentős része tematikailag is kapcsolódik az üldöztetéshez, de legalábbis – talán kiadói felhívásra – tartalmaz erre való utalást. Az a tény, hogy Veresegyházi Szentyel Mihály kifejezetten az aktuális protestánsüldözés hatására keletkezett Szathmárnémethi-, Szőnyi Nagy- és Tolnai-szövegeken¹ kívül 1673 után másodjára is kiadta Técsi Joó Miklós *Lilium humilitatis*² és a Fabrianus Natus név alatt közölt *Redivivus seu Modesta solutio quaestionis de fuga in persecutione, utrum pastores Bohemici recte fecerint, quod ad mandatum Caesareum Praga excesserint* című könyvet,³ arra utal, hogy tudatosan felépített, s nyilvánvalóan propagandisztikus célú, a vallásüldözésre reflektáló kiadói programot valósított meg, ami évenként eltérő intenzitással ugyan, de az egész gyászévtized alatt (1671–1681) meghatározta a kolozsvári kiadási politikát. Mindemellett hatással lehettek Veresegyházi programjá-

* A dolgozat megírásakor Móricz Zsigmond Irodalmi Alkotói Ösztöndíjban részesültem. A tanulmány a Debreceni Egyetem Reformációkutató és Kora Újkori Művelődéstörténeti Műhelyének OTKA K101840 sz. pályázatának keretében készült.

¹ CSORBA Dávid, *Ortodoxia és puritanizmus Szathmárnémethi Mihály Dominicájában*, Studia Litteraria, 1998, 98–120.

² TÉCSI Joó Miklós, *Lilium Humilitatis. Az Az: A’ nyomoruságoknak tövisse köziben bé-vettetett Isten Anyaszent-egyházának maga meg-alázása, Es Keserves Siralma [...]*, Kolozsvár, Veresegyházi, 1673 (RMK I, 1153).

³ NATUS Fabrianus, *Redivivus Seu Modesta Solutio Quaestionis De Fuga In Persecutione, Utrum Pastores Bohemici recte fecerint, quod ad mandatum Caesareum Praga excesserint [...]*, [Kolozsvár], [Veresegyházi], 1675 (RMK II, 1360). – Véltetően olvasta a könyvet Cserei Mihály, aki a krónikájában talán a címet parafrázálva azt írja: „S hogy megmutassák az Antikrisztushoz való hűségüket [ti. a hitehagyott urak], nagy dühösséggel és baromi zélussal kezdék persequálni a szegény reformátusokat, éppen azon processussal, amint bánának a szegény csehországi reformátusokkal”. Lásd CSEREI Mihály, *Erdély története (1661–1711)*, kiad., bev., jegyz. BÁNKÚTI Imre, Bp., Európa, 1983 (Bibliotheca Historica), 94.

ra a fejedelem intenciói is, jóllehet a nyomda ekkoriban már az enyedi és a kolozsvári kollégium kezelésében volt.⁴ Apafi iránymutatására azért lehetett szükség, mert az erdélyi közvélemény értetlenül, sőt ellenségesen fogadta a magyarországi menekültáradatot.⁵ Másrészt viszont a menekült lelkeszek könyveinek elsődleges célközönsége mégiscsak a bujdosók népes tábora volt, amely az üldözés éveiben sem adhatta fel a hazatérés reményét.⁶

A gyászévtized alatt kiadott könyvek szerzőinek egy része úgy próbálta meg felrázni és vallási állhatatosságra buzdítani az olvasóközönséget, hogy a katolikusok erőszakos térítése elleni fellépést a kegyes ember üdvössége és az egyház védelme érdekében kifejtett harcként fogalmazta meg. Ez a törekvés gyakran már a címadásban jelentkezett, oly módon, hogy a címben vagy az alcímben militáris kifejezéseket szerepeltettek. Jóllehet ez az eljárás csak a 17. század végén vált igazán népszerűvé, előzményeket azért, felekezettől függetlenül, jócskán találunk.⁷ A harcias hozzáállás alapvetése Pál apostoltól származik, aki az efézusiakhoz írt levelében buzdítja arra a hívőket, hogy öltsek magukra Isten fegyverzetét.⁸ A textus applikációjának szép példája – az

⁴ HERPEI János, *A legyeződíszes könyvkötés kolozsvári mestere*, Magyar Könyvszemle, 1957, 158.

⁵ Pósházi János a fejedelem előtt 1672-ben elmondott prédikációjában igencsak részletesen, szinte mentegőzve fejtette ki a sárospataki kollégium menekülésének okát: „Végre mégis azt kérdezhetné tőlem valamely Micha, ti léviták, mit jártok, mit kerestek itt? Ezt felelem én erre, mi járunk-kelünk, hogy valahol nyugodalmat találjunk, mert Magyarországon a rókáknak vagyon lyukok, az égi madaraknak vagyon fészkek, de minékünk annyi helyünk nincsen, holott fejünket lehajtsuk. A kédariták, olaszok, tótok, cigányok találnak maguknak szállást, de minékünk, igaz ősi magyaroknak *ab aqua et igne interdictum*, csak tűzzel, vízzel sem szabad hazánkban élnünk”. PÓSAHÁZI János, *Prédikáció Gyulafehérvárott a fejedelem előtt 1672-ben = Régi magyar prédikációk 16–18. század*, kiad. SZELESTEI N. László, Bp., Szent István Társulat, 2005, 333.

⁶ Husztot és Kővárt már 1670 elején előzönlötték a menekültek. Egy korabeli levél tanúsága szerint 1670 júniusában csak Huszton 85 üldözött nemesember tartózkodott, s számuk egyre csak gyarapodott. KONCZ József, *A bujdosók levelezéséből 1670-ben*, Történelmi Tár, 1891, 253.

⁷ SIBOLTI Demeter, *Lelki hartz [...]*, Detrekő [?], Mantskovit, 1584 (RMNy 542); PÉCSI Lukács, *Lelki pais [...]*, Nagyszombat, [typ. capituli], 1592 (RMNy 698); BATHYÁNY Ádám, *Lelki kard, avagy imádságoskönyv*, Bécs, Cosmerovius, 1654 (RMNy 2508A); VERÉCZI Ferenc, *Lelki hartz, Avagy Olly Halotti Praedikációs rövid Tanítás; Mellyben a Keresztyén Léleknek Ellenségivel valo kemény tusakodása, erre valo fegyveri, bajviadallyának modgya, és végre minden Ellenkezőin vehetendő igaz győzedelme szem eleiben adatik*, Várad, Szenci Kertész, 1656 (RMNy 2687); MEDGYESI Pál, *Ezechias Kir. Hiti, Avagy Hit-Ostroma, A tüzes Nyilaktól. Eph. 6. v. 16. Mindeneknek felette, a' hitnek paissát fel-vegyétek, mellyel ama' gonosznak tüzes nyilait meg-olthassátok*, Sárospatak, Rosnyai, [1659?] (RMNy 2870). (A prédikáció bekerült Medgyesi *Magyarok hatodik jajja [...]* című munkájába, annak ez a 3. darabja. Lásd RMNy 2941.) – A következő jegyzetben idézendő textus interpretációja több kegyességi könyvben is olvasható, mindannyiszor individuális értelmezésben. Néhány példa: KOMÁROMI SZVERTÁN István, *Mikoron imádkoztok ezt mondgyátok [...]*, Várad, Szenci Kertész, 1651 (RMNy 2404), 239–242; NAGYARI Benedek, *Orthodoxus Christianus [...]*, Várad, Szenci Kertész, 1651 (RMNy 2405), 218.

⁸ „Végül pedig: erősödjetek meg az Úrban és az ő hatalmas erejében. Öltsetek magatokra az Isten fegyverzetét, hogy megállhassatok az ördög mesterkedéseivel szemben. Mert a mi harcunk nem test és vér ellen folyik, hanem erők és hatalmak ellen, a sötétség világának urai és a gonoszság lelkei ellen, amelyek a mennyei magasságban vannak. Éppen ezért vegyétek fel az Isten fegyverzetét, hogy ellenállhassatok a gonosz napon, és mindent leküzdve megállhassatok. Álljatok meg tehát, felővezve derekatokat igazságszeretettel, és maga-

újabb kutatások szerint Debrecenben⁹ – 1668-ban megjelent *Sion Leánya Artatlan Ügyét védő Hitnek Paissa; avagy; A' Györi Collegium Harmadik kérdése ellen, az Ur Hadait viselő, s' igaz ügyért ki kelő. Bajnok Davidka. Ki amaz Collegiumnak, harmadik kérdésében lévő minden tüzes Nyilait végeképpen vissza veri; és az igaz Sion Leányának Szüzességének meg csalhatatlan becses jeleit, keserves életivel ez Világ Várossinak Lelki Vénei eleiben viszi; s' az igaz Catholica Ecclesiának minden hüvséges Fiainak követésre Tárgyul ki-tészi: A' Jesus verselyes Zaszloja alatt vitezkedő N. SZÖLLŐSI MIHÁLY, Suranyi Lelki Tan. által. Ephes. 6. v. 16. Vegyéték fel a' Hitnek Paissát, hogy amaz Gonoszoknak minden tüzes nyilait meg olthassátok.*¹⁰ Ami a textus használatában lényeges változást jelent a 17. század első feléhez képest, az az, hogy az egyes hívők önmagukkal és Sátánnal megvívott lelki harca a század második felére – mint az Szöllősi munkájának címéből is kiolvasható – az egyház megmaradásáért vívott háborúvá vált, melyet Krisztus katonái állhatatosságukkal, református hitükben való megmaradásukkal vihetnek győzelemre.

A katonás retorika mellett 1672-ben megjelenik a *szenvedés retorikája* is, ami a legszembetűnőbb módon a szerzői névalírások értelmezői részeiben, illetve a kiadványok datálásában jelentkező „új” időszámításban figyelhető meg. 1673–1676 között a kolozsvári nyomda hét olyan könyvet adott ki, melynek szerzője „Christus üldöztetésének társa”, vagy „A' Szentek mostani szenvedésének edgyik társa”-ként határozta meg önmagát.¹¹ Az üldöztetés állapotára gyakran utalnak úgy is, hogy említést tesz-

tokra öltve a megigazulás páncélját, felsaruzva a lábatokat a békesség evangéliuma hirdetésének a készségével. Vegyéték fel mindenképpen a hit pajzsát, amellyel kiolthatjátok a gonoszoknak minden tüzes nyilát. Vegyéték fel az üdvösség sisakját is, és a Lélek kardját, amely az Isten beszéde.” Ef 6, 11–17.

⁹ V. ECSEDY Judit, *Könyvnyomtatás az erdélyi fejedelemségben I. Apafi Mihály korában 1661–1690*, II, Magyar Könyvszemle, 2005/4, 398.

¹⁰ SZÖLLŐSI Mihály, *Sion leánya artatlan ügyét védő Hitnek Paissa; avagy [...] Bainok Dávidka*, [Debrecen], [Karancsi], 1668 (RMNy 3419) – Szöllősi munkájáról részletesebben lásd jelen kötetben Györi L. János tanulmányát. – Ugyancsak Debrecenben (Christianopolisban) nyomtatták ki 1675-ben Szőnyi Nagy István *Kegyés vitézét* (RMK I, 1174), Kolozsváron pedig egy évvel később Pernyeszi O. Zsigmond fordítását *A' Kegyes Léleknek, lelki vigasztalást szerző Idvesség Paissát* (RMK I, 1445a). – 1676-ban a harc a szimbolikus térből a valóságosba kerül át, amikor Tolnai Szabó Mihály kidolgozza a fegyveres háború bibliai megalapozottságú ideológiáját és a „Lelki s' testi” szabadság kivívásáért küzdő szent had reguláját. „Szánnyátok a' Magyar hazában az Istennek dicsőségét melly a' porban hever; Szánnyad Lelki s' testi szabadságodtul valo meg-fosztattásodat; Számkivetésre, bujdosásra, éhhal halásra juttattatásodat; szitokkal átokkal hogy észed kenyeredet. Vessétek-ki. Óh vessétek-ki közzülletek a' sok idegen isteneket, melly a' sok el-áradott gonoszság! A' sok szegényeknek nyuzoját, kóborlóját, saczczoltatóját; hamis istentelen patvarkodással, vádolással sokaknak meg-nyomorítóját: Szitkozodóknak, átkozodóknak káromkodóknak mētelyes seregétül szakaszszátok-el ti magatokat. [...] Mely igen örültök az igaz Magyaros Magyar Titulusnak! Fellellyetek-is hát meg e' szép fényes Névnek.” TOLNAI Mihály, *Szent Had, az az, Lelki s' Testi szabadságokért fegyvert vont Vitezek Tüköre [...]*, Kolozsvár, Veresegyházi, 1676 (RMK I, 1197), 29–30. – A modern edíció INCZE Gábor kiadásában: Bp., [s. n.], 1937 (A reformáció és ellenreformáció korának evangéliumi keresztyén – református és evangélikus – egyházi írói, 6).

¹¹ RMK I, 1150, 1151, 1179, 1180, 1193, 1196, 1197. – Juhász István nyolc kiadványról írt, azonban a nyolcadikat nem találtam meg. Juhász talán a *Lilium Humilitatis* 1675-ös kiadására gondolhatott, melyet az

nek arról a településről, ahonnan távozniuk kellett. Nánási V. Gábor: „a Túdósok egyik nevendékeny Fia, hajdan a' Sáros Pataki Scholának: most Isten tetszéséből, a' Fejérvári Collegiumnak edgyic tagja”, vagy Szathmárnémethi Mihály „üldöztetése előtt Göntzi, most a' Kolosvari Orth. Ekklesiának edgyik méltatlan Tanitoja, Christus üldöztetésének társa.” Szönyi Nagy István bemutatkozása már az újfajta keltezést is példázza: „Irtam az Isten Anyaszentegyházának Magyarországon. 1671. s' véle folyó esztendőkbéli, közönségesebb s' nyilvánban való siralmas üldöztetésének ötödik esztendejében, 1675. Pünkösöd havának 1. napján. Nagyságos Hűségére s' engedelmességére kész szolgálja Szönyi Nagy Istvan, üldöztetése előtt Tornai, számkivetésében Debreczeni s osztán Zilahi Praedicátor, mostan penig a' meg-szabadulásnak jó reménsége alatt, a' számkivetettek seregében vissza szállott Christus Szolgája.” Ugyanez Tolnai Mihálynál: „Írám Debreczenben, gyászos számkivetésemnek második esztendejének harmadik holnapjában, annak az Hónak 18-dik napján. Nagyságodnak alázatos Szolgája Tholnai Mihaly, A' Christus szenv. társa”. „Nyomtattatott, Veresegyhazi Szentyel Mihaly által, A' Szentek üldöztetésének 1675. Esztendejében”.¹² Az említett eljárások – melyek kizárólag a menekült lelkészek könyveiben fordulnak elő – célja, hogy a megtámadottság tényét, a védekezés kényszeréből fakadó ellenállás szükségességét rögzítsék, nyomatékosan hangsúlyozva a katolikusok módszereinek illegitim és agresszív voltát.

A szenvedés és üldöztetés retorikájának fontos eleme lehetne a magyar mártírok felmutatása, azonban a hazai protestánsoknak – szerencsére – nemhogy Crespin- vagy Foxe-kötetnyi,¹³ hanem tulajdonképpen egyetlenegy mártírhalált szenvedettje sem volt.¹⁴ A mártíromság általánosan elfogadott református jelentését azok a szöveghelyek világosítják meg, ahol csak érintőlegesen kerül szóba, s röviden, lényegében vértanú-

impreszum szerint „az üldözést szenvedő Isten Anyaszent-egyházának, lelki javára” bocsátott ki Veresegyházi. JUHÁSZ István, *Az ellenreformáció és az erdélyi prédikátorok az 1671–1681 közötti évtizedben*, Theologiai Szemle, 1976, 187.

¹² A szentek üldöztetése az utolsó idők jele. Vö. Dán 7, 25; Jel 13, 7.

¹³ Jelen tanulmánykötetet megelőzően a hazai protestáns mártírológiára ható legfontosabb külföldi kiadványokat Győri L. János és Keserű Gizella ismertette. GYŐRI L. János, *Reformáció, mártírológia, exemplum*, Irodalomtörténet, 2001/3, 321–340; KESERŰ Gizella, *Comenius történeti munkájának magyar fordításai és a kora újkori protestáns mártírológia = Emlékezet és devóció a régi magyar irodalomban: A kolozsvári Babeş–Bolyai Tudományegyetem Magyar Irodalomtudományi Tanszéke által szervezett nemzetközi konferencia előadásai 2006. május 24–27.*, Kolozsvár, szerk. BALÁZS Mihály, GÁBOR Csilla, Kolozsvár, Egyetemi Műhely Kiadó – Bolyai Társaság, 2007 (Egyetemi Füzetek, 3), 313–332.

¹⁴ Voltak ugyan olyanok, akik lélekben már felkészültek a mártíromságra, azonban valamilyen csoda folytán megmenekültek, mint Dévai Bíró Mátyás és a börtönben megtérített kovács. Lásd SKARICZA Máté, *Szegedi István élete = Janus Pannonius: Magyarországi humanisták*, vál., szerk., jegyz. KLANICZAY Tibor, Bp., Szépirodalmi, 1982 (Magyar Remekírók), 1179.

ságként értelmezik, mint Pankotai Ferenc,¹⁵ Apácai Csere János¹⁶ vagy Kabai Bodor Gellért.¹⁷ Létezik azonban a fogalomnak már az 1670-es évek előtti időkből is árnyaltabb kifejtése. A Medgyesi Pál fordításában megjelent *Praxis pietatis*ban azt olvashatjuk, hogy „A martyrumság semmi nem egyéb, hanem oly bizonyágtételek a keresztyéneknek, mellyel az evangéliumnak igaz tudományát megpecsételik (Sanguis Martyrum semen Ecclesiae) akármely halálnemet elszenvédvén, hogy sokakat az evangélium igaz tudományának vételére utasítsanak, mindnyájukat pedig, akik azt vötték, abban megerősítsék. E meghalás nemének ígérte Urunk a koronát. *Légy hív, úgymond, mindhalál-ig s néked adom az életnek koronáját* (Jel. 2, 10.), mely ígéretet az ecclesia oly állhatatosan hiszen, hogy magát is a *martyrumságot koronának nevezi*”.¹⁸ A mártíromság lehet *sola voluntate, solo opere* és *voluntate et opere*, de ez utóbbi esetben sem „a kegyetlen halál azért, hanem azoknak ártatlan és szent volta teszi a martyrt. A tébolygó lelkiismeret sem elegendő ösztön a martyromság szenvedésére, mert az Isten Igéjébéli *Scientiának*, ismeretnek kell az ember szívebéli *Conscientiát*, lelkiismeretet igazgatni”.¹⁹

Idézeteinkből jól látszik, hogy a korabeli felfogás szerint a mártíromság a halállal teljesedett be, függetlenül attól, hogy a mártír tudatosan vállalta-e vagy csak elszenvédvéte azt. A magyar szerzők e tekintetben egészen a gyászévtizedig egységesek, s a mártíromság értelmezésében csak 1675-ben Szőnyi Nagy István *Martyrok Coronaja* című művének megjelenésével következik be lényeges változás. Szőnyi Nagy felfogása nagymértékben kitágította a jelentésmezőt azáltal, hogy a kínhalált nem tekintette a mártíromság elengedhetetlen feltételének. Az egyházatyák (Nagy Szent Gergely, Aranyszájú Szent János, Szent Ágoston, Eusebiosz, Cyprianus, Órigenész, Hieronymus) művei alapján a mártírok tíz fajtáját különböztette meg. Felosztása ma-

¹⁵ „[...] értem a' Prophetákat, Apostolokat, Mátyromokat, az ő nevéül bizonyágot tött régi és mostani szentinek sűrű fellegét, kiket iszonyu és rettenetes próbák alá vetett, némellyeket tüzre, fene bestiáktól való elszaggattatásokra, tapodtatásokra, és egyéb ki-beszélhetetlen nagy kénoknak nemeire botsátván, úgy hogy az te mostan rajtad forgo gyötrelmid azoknak kén-szenvedésekhez hasonlítottván, igen kicsinyeknek, avagy semminek láttassanak, noha ezek náladnál saját itéleted szerént-is jobbak, és kegyesbek voltanak.” Lásd PANKOTAI FERENC, *S(anctus) Hilarius avagy minden féle szomorúságoknak nemei ellen*, Várad, Szenci Kertész, 1650 (RMNy 2353), 152–153.

¹⁶ „17. Megkívántatik efelől való külső vallástétet is, ha az Isten dücsősége és felebarátaink épülete kívánja. 18. Mely utakon megkívántatik a martíromság-szenvedés is, mely az igazságról a mű életünknek veszedelmével való állhatatos vallástételi. 19. Kit ha az ember ilyen utakon fel nem veszen, az Istent tagadja meg.” Lásd APÁCAI CSERE JÁNOS, *Magyar Encyclopaedia*, kiad., bev., jegyz. SZIGETI JÓZSEF, Bukarest, Kriterion, 1977, 393–394.

¹⁷ „Te, mivel hogy készeb vólnál edgy szem-pillantásban meg-halni, mint sem olyan dolgokat gondolni, hasonló vagy azok alatt a' Mátyromokhoz, a' kik készebbek Istenért meg-halni, mint sem ötet, minden érdeme kívül, valami módon káromlással illetni.” Lásd KABAI BODOR GELLÉRT, *Hegyes ösztön a Sátánnak angyla*, Debrecen, Rosnyai, 1678 (RMK I, 1220), 61.

¹⁸ MEDGYESI PÁL, *Praxis pietatis azaz kegyesség gyakorlás [...]*, kiad. INCZE GÁBOR, Bp., [s. n.], 1936 (A reformáció és ellenreformáció korának evangéliumi keresztyén – református és evangélikus – egyházi írói, 4), 472–473. (Kiemelés az eredetiben.)

¹⁹ *Uo.*, 473–474.

gában foglalta a Medgyesi említette három kategóriát, ugyanakkor mártíromságnak tekintette a kegyes életet, a mértékletességet, a békeséges tűrést, az egyház védelmét, az üldöztetést és a számkivetést is. „Ilyen széles értelemmel azért”²⁰ bármely hitvalló mártírrá válhatott, s lényegében a vallásüldözés miatt Erdélybe bujdosók mindegyike mártírnak számított. A fogalom ilyen arányú kiterjesztése arctalanná teszi a magyar mártírokat a külföldi mártírkatalógusokhoz képest, és a példamutató egyedi mártíréletutak hiánya továbbra is megmarad. Érzékelte ezt Szőnyi Nagy is, hiszen könyvének függelékeként *megírta* saját élettörténetének azt a momentumát, ami őt magát is a mártírok közösségébe helyezi.

Az első református mártír

A tornai templomfoglalás „teátrális jelenetekkel”²¹ tarkított leírásának bevezetésében Szőnyi Nagy azt írja, hogy „a’ számkivetésnek keserü kenyerét, Prédikátori rendemen, leg először nékem kelle megkostolnom. Ne légyen azért nehéz K[egyes] O[lvasó] ha a’ magam példájában meg-mutatom, honnan, kik által, s’ miképpen vett kezdetet a’ Magyar Országi üldözés”²² Úgy tűnik azonban, hogy a református egyház egy igen markáns csoportja sem Szőnyi Nagy tág fogalomhasználatával, sem pedig elsőségével nem értett maradéktalanul egyet, legalábbis ez a konklúzió szűrhető le a Szőnyi Nagy könyvével azonos évben és helyen kiadott *Sion vára* előtt olvasható prelimináriákból.²³

A *Sion vára* Czeglédi István utolsó nagy munkája, mely mintegy betetőzi a hazai protestáns kontroverz teológia kiemelkedő alakjának életművét. A könyv egyike volt a gyászévtized hányatott sorsú kiadványainak, amelyeket szerzőik még Felső-Magyarországon írtak, de az ellenreformáció ottani kiterjedése miatt csak évek múltán láthattak

²⁰ SZŐNYI NAGY István, *Martyrok Coronaja* [...], Kolozsvár, Veresegyházi, 1675 (RMK I, 1180), 1.

²¹ NAGY Réka, *Protestáns mártírológia és élettörténeti narráció: Szőnyi Nagy István 17. századi református lelkész példája = Emlékezet és devóció, i. m., 345.*

²² SZŐNYI NAGY, *Szomorú üldöztetése s’ számkivetése Szőnyi N. Istvánnak a tornai ecclesiából = Sz. N. I., Martyrok Coronaja, i. m., 315.*

²³ CZEGLÉDI István, *Már minden épületivel s-fegyveres Házaival edgyütt, el-készült, Sion Vara, Mellyet, a’ Néhai Bóldog emlekezetü J. C. Hüségés Tanubizonyásg-tévöje, a’ Cassai Reformata Ecclesia, Munkás Tanítója Idvezült CZEGLÉDI ISTVAN, A’ Magyar Nemzetben lévő Christus, Igaz Reformata Ecclesia-ja, régen kívánt, lelki javára, Evangéliumi Vallásban valo erőss és állhatatos meg-állására, Eltében fel-rakott és el-végezett volt; a’ végre, hogy mikor ennek Bástyái ostromlatnak, lehessen készen minden Munitio-ival, tudgya magát oltalmazni, és gyözedelemmel a’ Var vivokat alolla el-üzni; Mostan penig, hólta után, a’ Méltóságos Erdélyi Fejedelem, mostani Kegyelmes Urunk Parancsolattýából és a’ meg-hólnak utolso kötelező Akarattýából, kibocsátatott, KÖLESÉRI SAMUEL a’ Debreczeni K. G. edgyik alázatos Tanitójának forgolodása által. 2. Sam. 5. v. 7. 9. Meg-vövé Dávid a’ Sion varat s-lakozek benne, Kolozsvár, Rosnyai, 1675 (RMK I, 1187). – „Kezdetett Nyomatatása Saros-Patakon, s-elvégeztetett Colosvarat Rosnyai Jan[os] által, Exiliumában, 1675”. Rosnyai, akinek csak ebben az egy kolozsvári impresszumban tüntették fel a nevét, bujdosótársaihoz hasonlóan, számkivettként határozta meg a státuszát.*

napvilágot Erdélyben.²⁴ A *Sion vára* elkészültéről már 1666-ban tudósított Czeglédi,²⁵ ráadásul már sajtó alatt volt Rosnyai Jánosnál Sárospatakon, ám a tipográfia kényszerű elmenekítése évekig hátráltatta a munkálatok befejezését, amit a szerző már nem is érhetett meg. A *Sion vára* végül Köleséri Sámuel gondoskodása folytán, Apafi Mihály anyagi támogatásával, Rosnyai János kolozsvári közreműködésével jelenhetett meg.

Czeglédi és Köleséri Sámuel kapcsolata 1648 táján kezdődött, amikor Czeglédi feleségül vette Köleséri Mihály özvegyét, Sámuel édesanyját, a tehetős váradi kereskedőcsaládból származó Kalmár Annát.²⁶ Sámuel a házasságkötés idején tizennégy éves volt, s a váradi kollégium valamelyik alsóbb osztályának diákja,²⁷ Czeglédi pedig kassai rektor, majd már házasemberként tályai lelkész, így viszonylag ritkán találkozhattak. Köleséri 1654-ben külföldi peregrinációra indult, s a következő évben két leideni disputációjának ajánlásában is megemlíti Czeglédit.²⁸ 1657-es hazatérése után „barátságuk” még szorosabbá vált, amihez az is hozzájárult, hogy az elkövetkező években egymáshoz viszonylag közel lévő városokban (Köleséri Váradon, Szendrőn, Tokajban, Czeglédi pedig Kassán) szolgáltak lelkészként. Ennek bizonyossága, hogy Köleséri 1659-ben két ajánlóverset is írt Czeglédi könyveire.²⁹ Habár a következő évtized nem bővelkedik hasonló bizonyítékokban, a kapcsolat természetéről sokat elárul az a körül-

²⁴ „A könyvről a legújabb kutatás megállapította, hogy a címlapot, valamint a bevezető rész 16 levelét, továbbá az 525. laptól kezdődő 68 levelet Rosnyai Kolozsvárott nyomtatta Veresegyházi Szentyel Mihály tipográfijának betűivel. Patakon a bevezető rész után következő 1–524. lap készült el 1670–71-ben.” TAKÁCS Béla, *A sárospataki nyomda története*, Bp., Magyar Helikon, 1978, 24. – Hasonló a sorsa Szathmárnémethi Mihály a *Mennyei Tárház Kultsa* című, Kolozsváron 1673-ban megjelent könyvének (RMK I, 1149), melynek nagy részét még 1671-ben Göncön és Debrecenben írta.

²⁵ „[...] minden materiája kész a Sion Várának, hogy abból már egyszer rontassatok meg. Már csak az egy felrakás a hája”. Lásd Révész Kálmán, *Czeglédi István származása és családi viszonyai*, *Protestáns Szemle*, 1897/6, 35.

²⁶ Kalmár vezetéknev már 1459-ben felbukkan Váradon. 1599-ben a Péntekhely utcában három, a Szombathely utcában egy Kalmár nevű családfőt tartottak nyilván. Lásd JAKÓ Zsigmond, *Bihar megye a török pusztítás előtt*, Bp., Sylvester Nyomda, 1940 (Település- és Népeségtörténeti Értekezések, 5), 381–382. – Jelen tanulmányunk szempontjából sem érdektelen, hogy Köleséri „a Szentek üldöztetésének 1672-dik Esztendejében” Kolozsváron kiadott, Kalmár Kata temetésén elhangzott prédikációjának a szokottnál is személyesebb hangvétele az anyai ági rokonsággal magyarázható, hiszen az elhunyt vagy nagynénje, vagy pedig unokatestvére volt. Lásd KÖLESÉRI Sámuel, *Szem gyönyörűségének mértékletes siratása*, Kolozsvár, Veresegyházi, 1672 (RMK I, 1128). Vö. PETRÓCZI Éva, „Erzsébet az ő szent visszavonultságában”: *Női hitéleti- és sorsdokumentumok a kora újkori Debrecenben és Bostonban* = P. É., „...mi lelkünknek éltető abraja”: *Tanulmányok a magyar és az angolszász vallásos irodalomról*, szerk. PÉNZES Tiborc Szabolcs, Bp., Fekete Sas – KRE Puritanizmuskutató Intézet, 2008, 48–51.

²⁷ 1650 márciusában héber nyelvből vizsgázott a kollégiumban. Lásd TOFEUS Mihály, *Disputatio theologica de perseverantia sanctorum secunda*, Várad, Szenci Kertész, 1650 (RMNy 2355).

²⁸ RMK III, 1937; RMK III, 1938.

²⁹ Lásd CZEGLÉDI István, *Az országok romlasarvli irot könyvnek Első Resze*, Kassa, Severinus Marcus, 1659 (RMNy 2831); Uő, *A' Megh-Tert Bünösnek a' lelki-hartzban valo bai-vivasarol irt Könyvnek Első Resze*, Kassa, Severinus Marcus, 1659 (RMNy 2830). Az ajánlóversek modern kiadása: *Régi Magyar Költők Tára*, XVII/11, s. a. r. VARGA Imre, Bp., Akadémiai, 1986, 9, 10–11.

mény, hogy az alig másfél évtizeddel fiatalabb Köleséri a *Sion várához* írt versét „fiui szeretetből” „Amaz, Illyés buzgó lelkével vetekedő, Isten hü Proféta-Szolgájának, Edes Attya helyett valo Szerelmes lelki Attyának” címezte. Ilyen előzmények után csöppet sem meglepő, hogy a *Sion várának* kiadása Köleséri hagyatéka lett, aki nemcsak az elhunyt végakarátát teljesítette, hanem arra is gondot fordított, hogy a könyv elején méltó emléket is állítson neki mint a vallásüldözések első mártírjának. Az előzédkfüzet mártírológiai koncepcióját Köleséri dolgozta ki, s a szövegek nagyobb részét ő maga is írta. Tőle származik az ajánlólevél, a rövid előljáró beszéd, Czeglédi életrajza, valamint a tizenegy darabból álló köszöntővers-gyűjtemény egyik verse.

Az ajánlólevél Apafi Mihályhoz szól, „Az Isten megnyomorított Sionának, a’ magyar nemzetben, Isten után fő gyámolának”, aki méltóságos, tudós és kegyes fejedelem. Tudós, mert lefordította Vendelinus teológiáját,³⁰ valamint jártas a kontroverz teológiában. Kegyes, mert gyermekkorától kezdve olvassa a Bibliát, oltalmazza és építi a Sion várát, azaz „az igazi Reformata Religiot”. Hitben és tudományban tehát egyenrangúnak tekinthető a fejedelem és az általa személyesen is ismert és kedvelt Czeglédi, akinek harcos mártír-életútja („Christus Bainokanak a’ Sion Varanak oltalmazásáért valo sok keserves szenvedési, Rabsága és többire a’ vérig valo harczolása”) állítólag sokszor eszébe jutott Apafinak.³¹ A közel évtizedes múltú kölcsönös tisztelet okán a fejedelem – Köleséri első megkeresésére – támogatásáról biztosította a Patakon félbemaradt „sok ezer lelkeknek használható hasznos” munka nyomtatásának befejezését. Köleséri a könyv a korban szokásos tekintélyelvű megoltalmazásának feladatát a következő szavakkal bízta Apafira: „Vegye azért Nagyságod Fejedelmi Tutorsága alá, ez Árvájul hagyatott Munkát és mivel az Árvát minden felől szokták mardosni, a’ kinek nem kellene-is, mindenek ellen oltalmazni méltotassek; mert noha ez a’ Sion Vara a’ Sz. Iráson s-amaz romolhatatlan *kősziklán*, van építve, mindazáltal lehetnek olly ellenséges emberek, kik ha el nem ronthatyák-is, de mérges nyelveknek álgyu Golyobissaival még-lövöldözik ezt a’ Sion Varat”.³²

Az ajánló levélben megfigyelhető szenvedő–panaszos retorika elegyítése a militáris retorikával folytatódik az előljáró beszédben. A szenvedő egyház allegóriájaként megjelenő zokogó Ráchel a fiát siratja Czeglédiben, aki egész életében, s ebben a munkájában is az egyház javáért fáradozott. Mivel előre látta, hogy a Sion várának, vagyis az egyháznak súlyos ostromokat kell kiállnia, felkészült a védelemre, s ebben a könyvében

³⁰ Marcus Fridericus WENDELINUSnak a’ *Keresztyen Isteni Tudományrol irott ket könyvei. Mellyek mostan, Isten dicsőségére, az Erdélyi és Magyar-országi Reformata Ecclesiáknak, és minden Isteni dolgokban épülni igyekező Keresztyén Embereknek idvességés hasznára*, Magyar nyelvre fordittattanak APAFI Mihály [...] által, Kolozsvár, Veresegyházi, 1674 (RMK I, 1161).

³¹ Czeglédi és a fejedelem 1663 táján, Apafi Érsekújvár alá vonulásakor ismerkedhetett meg. Az út és a táborozás kimerítő történetét Czeglédi meg is írta az Apafinak ajánlott *Az Ur frigy szekrénye előtt Dagon Ledülese* című munkájában. A későbbiekben levelezésben álltak egymással, s 1668-ban Czeglédi személyesen is felkereste a fejedelmet. V. ECSÉDY, *Könyvnyomatás, i. m.*, 392–393.

³² KÖLESÉRI Sámuel, *Ajánló levél = CZEGLÉDI, Sion Vara, i. m.*, (*)2v.

olyan és annyi muníciót gyűjtött össze, mellyel a várvédők megoltalmazhatják a várat. Köleséri fontosnak tartja hangsúlyozni Czeglédi azon szándékát, hogy az igazságot a Szentírással támogatja, nem pedig „emberi agyaskodásokkal”, s ily módon, az ellenséget a saját fegyverével legyőzve, a legdicsőségesebb győzelmet aratja. „Fogd-el hát s-vedd jó neven Edes Anya, éretted sokat izzadott Fiadnak, utolso Ajándékát, rejtezzél-el ez Sion Varaban, csatázzál mind a' vérig, hogy el-végezvéen véres harcsaidat, vehessed-el a' győzedelmeseknek készített hervadhatatlan koronát”. Köleséri, aki maga ugyan nem volt bujdosó, legalábbis Erdélyben, szimbolikus kapcsolatot teremtve az ottani menekültekkel „még-e' Siralom völgyében bujdosó, veled edgyütt bánkodó edgyik igaz Fiad”-ként írta alá a szöveget.³³

A kötethez írt ajánlóversek sorát³⁴ Nógrádi Mátyás (1611–1681) Czeglédi egykori sárospataki és leideni tanuló társának gyakorlott kézzel írt, életrajzi elemekből felépített verse nyitja, azon kevés ajánlóvers egyike, amely nem a mártíromságra fókuszál. Komáromi Csipkés György (1628–1678) a másik ilyen, aki meglehetősen naturalisztikus megfogalmazásban adja elő, hogy mindazok, akik támadják a *Sion várát*, úgy járnak, mint akik a fejüket a falba verik. Keresztúri Bálint (1634–1678k.) viszont Czeglédit már mint prófétát, a holta után is tanító, tanúbizonyosságot tevő mártírt ünnepli. Köleséri Sámuel az utolsó találkozás emlékét örökíti meg, a címzésben először nevezve Czeglédit „békecségesen szenvedett, Dicsőséges Martyrnak”. A vers bibliai párhuzama a 2Kir 2, 9–14, Illés és Elizeus utolsó találkozása Illés elragadtatása előtt. Elizeus ebben a történetben utolsó kívánságaként Illés Teremtőtől kapott képességeit kéri és kapja meg, s hozzá Illés palástját, amely szimbolikusan is Illés örökösévé teszi. A bibliai történet nem szól arról, hogy Illésnek is lett volna utolsó kívánsága, ám Köleséri interpretációjában Czeglédi a *Sion vára* nyomtatásának befejezését kéri, aminek teljesítését épp e versben jelenti be a szerző. E meghatóan személyes mozzanat leírása után itt is előkerülnek a katonai kifejezések mint a harcos életút megjelenítői:

Magyar Izraelnek lelki Baj-vivója,
Eö vala Szekere és erös Lovagja,
Cassai kis Nyájnak serény Eör-állója,
Ellenség szemének ki-szúró szálkája.

A versszerző végül megjegyzi, hogy habár az elhunyt „A' Sion Várával, holta után használ”, ünneplésre a vallásüldözés erősödése miatt nincs ok, „Tanitoitokkal mert tömlöczök rakvák”³⁵

³³ KÖLESÉRI Sámuel, *Elöljáró beszéd = CZEGLÉDI, Sion Vara, i. m., (*)*3v.

³⁴ Az eredeti sorrendben: *Régi Magyar Költők Tára*, XVII/10, s. a. r. VARGA Imre, Bp., Akadémiai, 1981, 77–78 (Nógrádi Mátyás); RMKT, XVII/11, 290 (Komáromi Csipkés György); 290–291 (Keresztúri Bálint); 11–13 (id. Köleséri Sámuel); 24–25 (Pósházi János); 35–36 (Kabai Bodor Gellért); 292–294 (Martonfalvi György); 41–42 (Felvinczi Sándor); 49–51 (Szilágyi Tönkö Márton); 295 (Czeglédi Pál); 297 (ifj. Köleséri Sámuel).

³⁵ RMKT, XVII/11, 13.

Póсахázi János (1628–1686) a porából feltámadt főnixmadárhoz hasonlítja a mártírrá lett Czeglédit, aki halála ellenére minden munkájában él, s akinek az élete példa lehet az olvasók számára.³⁶ Kabai Bodor Gellért (1640–1681) a 2Tim 4, 7 alapján magasztalja a szerzőt, aki már elnyerte Krisztus jutalmát. Kabai Bodor verse, mely több ízben is említi a mártíromság bizonyágtételét, szinte összegzi az eddigi argumentációt, mert szóba hozza Czeglédi fenyegettetését, szenvedését és békességes tűrését, a holta után is a Sion várát építő lelkész alakját, a könyv támadhatatlanságát és a Köleséri hasznáلتa textust is, hogy végül rögtön a Biblia után helyezze el a most megjelent könyvet. Martonfalvi György Dávidot teszi meg a lelki bajnok és vitéz Czeglédi bibliai előképének, akitől a lelkész csak annyiban különbözött, hogy írásával és mártíromságával ő holta után is győzelmet arat, nagy szégyenvallására a pápa „katonáinak”. Felvinczi Sándor (1642–1686), aki éveken át volt a kassai iskola tanára Czeglédi lelkészisége idején, a Köleséri-féle igével (2Kir 2, 12) mondja el, hogy mit jelentett a kassai iskola és a polgárság számára az elhunyt prédikátor. Felvinczi is fontosnak tartotta kiemelni, hogy az Antikrisztus országát, a nagy Babilont ostromló Czeglédi könyvének ereje épp abban van, hogy az ellenséget a saját fegyvereivel, a saját írásaiból vett argumentumokkal győzi le. Szilágyi Tönkö Márton (1642–1700) Martonfalvihoz hasonlóan a dávidi szereppárhuzammal él, s ő is a katolikusok, s különösen a katonás jezsuiták legyőzését üdvözli. A könyvet egy nagy bombához hasonlítja, amelytől leomlanak Babilon (azaz Róma) bástyái, amelytől megizzad Bellarminus homloka, Pázmány pedig elhagyja még „kalauzságát” is. A vigasztalhatatlan Ráchel képében megjelenő egyházat arra buzdítja, hogy az üldözők elől *Sion várába* meneküljön. Szilágyi az egyetlen, aki a könyv kiadásáról gondoskodó Kölesérit is üdvözli mint Czeglédi örökösét, Sion várának kapitányát. Érdekeség, hogy Szilágyi szól ugyan a Czeglédi által elszenvedett testi kínokról, azonban egyetlen egyszer sem említi őt mártírként.

Az ajánlóversek zárásaként Köleséri féltestvérének, Czeglédi Pálnak (1659–1712), valamint fiának, az ifjabbik Köleséri Sámuelnek (1663–1732) a versei olvashatók. Czeglédi Pál a tövisektől sértett, ám jó illatú liliomhoz hasonlítja apja szenvedéseit, egyébként pedig – a Czeglédi betegségére vonatkozó személyes információkon túl – a már ismert képeket és utalásokat használva építi fel mondandóját. Megidézi a Básán bikáival harcoló Krisztus vitézének győzelmeit,³⁷ a Martonfalvinál és Szilágyinál előforduló dávidi szereppárhuzamot, a Kabai Bodornál felbukkanó Pál apostoltól származó gondolatot a nemes harc megharcolásáról, valamint a Köleséri versében található, pásztorát vesztett, síró kassai gyülekezet képét. Az ifjú Köleséri szintén a páli gondolatot bontja ki a harcos lelkipásztori életút megjelenítésére.³⁸

³⁶ Póсахázi versének aláírása a korábban említett „új időszámítás” jegyében fogant: „Irta Posaházi János, a’ Szentek mostani szenvedésének egyik Társa”.

³⁷ A 22. zsoltárban szereplő Básán bikáira való utalás Martonfalvi ajánlóversében is előkerül, utalva Czeglédi hitvitázó tevékenységére.

³⁸ Az idősebbik Köleséri és Czeglédi Pál verséről Petrőczy Éva írt tanulmányt. PETRŐCZI ÉVA, *Egy apaszí-*

Csorba Dávid két csoportba osztotta a kötet elé írt verseket az ezekben felhasznált hasonlatok és metaforák alapján. Nézete szerint a „hagyományos besorolás alapján” ortodoxnak tekintett szerzők (Keresztúri, Pósházi, Kabai Bodor, Felvinczi) azok, akik a mártíromság tényét hangsúlyozzák, míg a puritánok (Nógrádi, Komáromi Csipkés, Martonfalvi Tóth, Szilágyi Tönkő) és a családtagok (Czeglédi Pál, valamint a két Köleséri) a mártíromság helyett a vitézségre és a bibliai előképnek tekintett Dávidra fókuszálnak.³⁹ Ha azonban eltekintünk a „hagyományos besorolástól”, akkor feltűnik, hogy van átjárás a két csoport között. Kabai Bodornál és Felvinczinél is felbukkan a lelki vitéz alakja, míg Martonfalvi Tóth György – aki egyébiránt „Nevezetes Martyr”-nak mondja Czeglédit – a mártírok azon kiváltságáról ír, hogy halálukkal sok ellenséget győznek le. Az idősebb Köleséri ugyancsak mindkét felfogást közvetíti.

Czeglédi életrajza

Czeglédi életrajza az előljáró beszéd és az ajánlóversek között helyezkedik el.⁴⁰ Szerzője Köleséri Sámuel, akit többféle hagyomány is inspirálhatott. Helyesen állapította meg Csorba Dávid, hogy Czeglédi életrajza nem a latin nyelvű és retorikai felépítésű *vita* műfajához tartozik,⁴¹ de nem is a halotti beszédek részeként ismert *laudatio*hoz, bár mindkettő motívumai felismerhetők benne. Nálunk a *laudatio* a halott dicséretét jelenti, melyben fontos szerepet játszik a genealógia, s elsősorban a család szempontjából fontos.⁴² Ezzel szemben az Angliában és Új-Angliában divatos életrajzi témájú gyászbeszéd és gyászlelkéiáknak közösségi céljai is vannak. Elsősorban a példaadás, bár a halottak jellemzéséből rendszerint itt is kimaradtak a negatív tulajdonságok, s csupán az erények glóriája ragyogta be az elhunyt életét. Benjamin Franklin 1722-ben fogalmazta meg az efféle írások szatirikus receptjét.⁴³

vü lelkész a 17. század végén – avagy hogyan emlékezett a nevelt és az édes fiú Czeglédi Istvánra? = P. É., „...mi lelkünknek”, i. m., 95–103.

³⁹ CSORBA DÁVID, „A' sovány lelket meg-szépíteni: Debreceni prédikátorok (1657–1711), Debrecen, Heránád, 2008, (Nemzet, Egyház, Művelődés, 5), 107.

⁴⁰ KÖLESÉRI SÁMUEL, *A nehaj dicsiretes emlekezetü, Christus hasznos szolgáljanak, a' cassai reform, ecclesianak hüseges angyalanak, idvezült Czeglédi Istvánnak, eletenek es halalanak rövid le-irasa* = CZEGLÉDI, *Sion Vara*, i. m., (**).

⁴¹ CSORBA, „A' sovány lelket meg-szépíteni”, i. m., 106.

⁴² *Magyar nyelvű halotti beszédek a XVII. századból*, kiad., jegyz. KECSKEMÉTI GÁBOR, bev. K. G., NOVÁKY Hajnalka, Bp., MTA ITI, 1988, 21.

⁴³ „Ha már kiválasztottad a személyt, vedd összes erényeit, kiváltságait stb. s ha nincs neki elég, kérj kölcsön máshonnan, hogy elegendő mennyiségben álljanak rendelkezésre; add hozzá utolsó szavait, halokló megnyilvánulásait stb., ha rendelkezésre állnak; keverd össze mindezeket, de ügyelj rá, hogy jól ki nyújtsd. Fűszerezd meg néhány marék bánatos kifejezéssel, például szörnyű, halálos, kegyetlen hideg halál, boldogtalan sors, könnyes szemek stb. Miután jól elkeverted az összes hozzávalókat, önts bele az egészet egy harvardi üres koponyájába (ha véletlenül nem lenne ilyen kéznél, használhatod a sajátodat is).”

Feltételezhető, hogy Kölesérire a mártíréletrajzokat közreadó gyűjtemények is hatással lehettek. Itt elsősorban Foxe jöhet szóba, mint aki különösen nagy hangsúlyt helyezett a mártírok halálának körülményeit bemutató leírásra. Köleséri ki is emeli, hogy az elhunyt „Eletének és Halálának rövid summáját” akarja „örök emlékezetben hadni”, „más tudós Nemzeteknek dicsiretes szokása szerint”.⁴⁴

A műfaji minta mellett az életrajzírói módszertanra is hatással lehettek a külföldi szokások. Köleséri ugyanis nem pusztán genealógiát ír, hanem rekonstruálja Czeglédi fiatakorát az idősebb Czeglédi István feljegyzéseiből. Aligha tévedünk nagyot, ha ezek alatt a feljegyzések alatt valamiféle vázlatos naplót értünk, hiszen az életrajzíró két helyen is pontos dátummal hivatkozik a szövegben jelölt eseményre. A naplók felhasználására temetési beszédekhez vagy életrajzokhoz számtalan példát találhatunk a korabeli Angliában. Oliwer Heywood tiszteletes például apósa halála után, 1667-ben kiadta annak naplóját, a naplóból merített adatokból alkotva meg a szerző életrajzát.⁴⁵ Az életpálya későbbi eseményeinek hitelességét Köleséri szemtanúi mivolta garantálja, ám emellett valószínűnek látszik az is, hogy a pályakép megírása előtt átnézte Czeglédi nyomtatásban megjelent munkáit, elsősorban azért, hogy elkészíthesse „lelki atyja” műveinek összeírását. Az alaposság szándékához mindezek után nem is férhet kétség. A későbbi korok filológusai azonban mégsem találták hibátlannak a szöveget. Máig nem sikerült például egyértelműen tisztázni, hogy mikor született Czeglédi. Köleséri azt állítja, hogy 1620. András havában Erzsébet napján, vagyis 1620. november 19-én. Révész Kálmán Czeglédi az *Idős Noe becsületit oltalmazó Japhetke* című vitairatában talált életrajzi utalás nyomán 1618-ra tette a születési évet.⁴⁶ Varga Imre az *Új Magyar Irodalmi Lexikon* szócikkében az említett utalásban található 46-os szám után álló pontot sorszámnevi jelölésként értelmezte, s ennek okán 1619-et írt. A probléma megoldhatatlannak látszik, hiszen mindkét érvelés lehet helytálló, sőt Köleséri forráshasználata nyomán nem zárhatjuk ki egyértelműen az 1620-as dátumot sem.⁴⁷

Czeglédi családjáról általánosságban csak annyit tudhatunk meg, hogy tizedízig ároni család. Tekintettel arra, hogy 1670-es években a magyarországi reformáció múltja még másfél évszázadra sem tekintett vissza, ez jókora paradoxonnak tűnhet. Révész Kálmán szerint azonban „ez adat csálthatatlan bizonyítékul szolgál [...] azon állítás mellett, hogy Magyarországon a coelibátus kizárólagos és feltétlen érvényes-

Benjamin FRANKLIN, *The Silence Dogood Papers*. Idézi: KRETZOI Miklósné, *Az amerikai irodalom kezdetei (1607–1750)*, Bp., Akadémiai, 1976, 209.

⁴⁴ KÖLESÉRI, *A nehaj dicsiretes*, i. m., (**).

⁴⁵ *Oliver Heywood's Life of John Angier of Denton*, ed. Ernest AXON, Manchester, Chetham Society, 1937.

⁴⁶ „[...] mert én már 46. esztendőt töltök” (CZEGLEDI István, *Idős Noe becsületit oltalmazó Japhetke*, Kassa, [vidua Severini], 1664, A2r (RMNy 3149).

⁴⁷ Az életrajzban más számítási hiba is van. Köleséri szerint a Kassától Nagyszombatig tartó út tizenegy napig, azaz május 27-től június 6-ig tartott, de ez az intervallum csak tíz nap. KÖLESÉRI, *A nehaj dicsiretes*, i. m., (**)3r.

ségre egészen Pázmány Péter koráig nem juthatott”.⁴⁸ Apjáról, az idősebb Czeglédi Istvánról Köleséri megírja, hogy tiszteletreméltó lelkipásztor volt Mato[l]cson, Misztótújfaluban, Tarpán és más helyeken, s noha nem járt külföldi akadémiákra, a fennmaradt kéziratának tanúsága szerint nagy tudással rendelkezett. Tehetséges fiát jó erkölcsben nevelte és iskoláztatta, aki váradi, debreceni és sárospataki tanulmányok után Sátoraljaújhelyre került iskolamesternek, majd „nem sok idő múlva egy Harthai András nevű Betsületes Fő Ember, Német-országban küldötte, hová indult 1644-ben György havának 27-dik napján (a’ mint édes Attya fel-jedzette)”.⁴⁹ Köleséri itt biztosan téved az adatokat illetően, mert Czeglédi nem járt Németországban, bár azt meg kell jegyeznünk, hogy más szerzőkkel is megesik, hogy Németalföldre Alsó-Németországgént hivatkoznak.⁵⁰ Ezzel szemben biztosan elvétette Czeglédi patrónusának nevét, akit nem Andrásnak, hanem Gábornak hívtak. Ő volt a címzettje Czeglédi egyik 1645 júliusában tartott leideni disputációjának,⁵¹ s azt is tudjuk róla, hogy még ugyanezen év szeptember 30-án pestisben hunyt el.⁵² Czeglédire leideni professzorai közül a híres polemikus teológus, Friedrich Spanheim (1600–1649) gyakorolt nagy hatást, s már az egyetemen felhívta magára a figyelmet a hitről szóló vitatkozásban. 1647-es hazatérése után Kassára került, ahol a református iskola igazgatását bízták rá, amivel segítségére lehetett az „akkori időben, sokat harczolo Christus Vitézének”, Regéczi Andrásnak. Időközben egyre gyakrabban prédikált is, amivel sokak elismerését kivívta. Nősülése után tállyai, majd négy év múlva Lorántffy Zsuzsanna akaratóból beregszászi prédikátor lett. 1653-ban Kassára hívták „Ollyan törésre s-fokhelyre, állittatván, a’ holott sok *Adversarius*-okkal kelle csatázni, el-kezdé elsöben az élő nyelvel valo hatalmas tanítás által a’ lelki harczot, az után sok szép hasznos Könyveknek ki-bocsátása által, mellyek miatt, sok keserves méltatlan gyaláztatokat, *pasquillus*-okat, ki-*Comoedia*ztatásokat, oknélkül valo fizetést, végre sanyaru rabsagot és halál hozo utazast kelle el-szenvedni”.⁵³ Ezzel az előreutalással Köleséri egyértelműen kifejezésre juttatja azon véleményét, hogy a Czeglédi elfogását kiváltó események csak ürügyül szolgáltak a letartóztatásához.

Arányaiban meglehetősen nagy teret kap ezután Czeglédi bibliográfiája, amely majdnem minden nyomtatásban megjelent munkáját tartalmazza. Két kimaradó munka van csupán, az egyik a név nélkül megjelent *Egy veres tromfosdit ládtzó Sandal Barátomnak, játék el-vesztéseért valo meg-piricskeltetése*⁵⁴ című vitairata, a másik az

⁴⁸ RÉVÉSZ, Czeglédi István származása, i. m., 35–36.

⁴⁹ KÖLESÉRI, A nehaj dicsiretes, i. m., (**)1v.

⁵⁰ DIÓSZEGI BÓNIS Mátyás, A részegesnek gyűlölséges, utálatos és rettenetes állapotja = Magyar gondolkodók 17. század, vál., jegyz. TARNÓC Márton, Bp., Szépirodalmi, 1979 (Magyar Remekírók), 979.

⁵¹ RMK III, 1655.

⁵² RADVÁNSZKY Béla, Magyar családélet és háztartás a XVI. és XVII. században, Bp., MTA, 1879, III, 148.

⁵³ KÖLESÉRI, A nehaj dicsiretes, i. m., (**)2v.

⁵⁴ CZEGLÉDI István, Egy veres tromfosdit ládtzó sandal barátomnak játék el-vesztéseért valo meg-piricskeltetése, [Kassa], [Türsch], 1666 (RMNy 3279).

Udvarhelyi György fölött mondott gyászbeszéde, amely jelentőségében nyilvánvalóan eltörpül a két fejedelmi gyászbeszéd mellett.⁵⁵ A listával kapcsolatban egy filológiai érdekességre is érdemes felhívni a figyelmet. *A' Megh-Tert Bünösnek a' lelki-hartzban valo bai-vivasarol irt Könyvnek Első Resze, Mely vagyon az Idvességnek fundamentuma, s' annak eszközei felöl*⁵⁶ címet viselő könyvet sem Köleséri, sem maga Czeglédi nem ezen a címen emlegeti. Czeglédi egyszerűen csak *Castigálásnak*, vagyis Verésnek nevezi,⁵⁷ míg Köleséri a *Csatázó Léleknek Lelki Diadalma* címmel hivatkozik rá, „a könyv tartalmára, egész utolsó lapig emlékeztető felső lapszéli [...] jegyzéstől”.⁵⁸ A sok fáradsággal, izzadsággal elkészült műveknek közös vonása Köleséri szerint, hogy ha kaptak is támadásokat, a „justa refutatio”-ik soha nem jelentek meg.

A rengeteg éjszakázás megviselte Czeglédi egészségét „haja, szakálla, mint fejer Galamb, meg-fejérüle s-öszüle”.⁵⁹ Ez az egyetlen mondat a protestáns mártírológia két jellemző exemplumát sűríti össze. A szakáll a prófétaág attribútumaként ismert, mi több, korábban Czeglédi a saját szakállára egyenesen mint papságának szimbolikus külső manifesztációjára hivatkozott: „Mit forgattya az én Vén szakállomat? Bár ü-is meghagyatná! De meg-tettzik, hogy nem Aron Pap maradékja, mert ü neki, volt szakálla. Miért nem teszi hát le a' csengettyüt-is, noha azt Arontul kapta? A' Papoknak régen, nem kellett szakállokat el-nyiretni. De ü, el-nyireti. Nem Pap hát ü!”⁶⁰ Az ősz szakáll fehér galambhoz hasonlítása pedig implicit utalást tartalmaz a *Leviticus* áldozati galambjaira.

Czeglédi életének utolsó eseményei szinte ugyanakkora terjedelmet kapnak a biográfiában, mint egész addigi életútja, ami már csak azért is érdekes, mert Czeglédi kassai működéséről alig esik szó, noha az elhunyt leveleinek tanúsága szerint az itt elévített munkában, a templomépítésben, s különösen a kollégium szervezésében látta élete legfőbb értelmét. „Itt kgl. uram, mind az ecclam szép, de kiváltképpen minden emberi remenség kívül növe, s nevelkedék meg a pataki scholábúl, szép virágzó scholánk. Három mesterink vannak, hét classissal vannak, mellyekben classicus praeceptorok tanitanak, ugy, hogy az itt megtelepedett reformatata religio oltalmazására Ante murale az episcopalis Academia ellen ez schola”⁶¹ – írta nem kis büszkeséggel Apafinak 1667-ben. Az utolsó két év aprólékos leírásából megtudjuk, hogy Czeglédi kálváriája egy provokációból fakadó piaci verekedéssel kezdődött, amelyen ugyan a

⁵⁵ A két beszédről: PETRŐCZI Éva, *Oratio politico-ecclesiastica, avagy Czeglédi István gyászbeszéde II. Rákóczi György fölött* = P. É., *Puritánia. Tanulmányok a magyar és angol puritanizmus irodalmáról*, Bp., Universitas, 2006 (Historia Litteraria, 20), 136–143; LUFFY Katalin, *Változatok a temetési beszédre: Rhédey Ferenc búcsúztatása = Mindennemű dolgok változása: Hagyományok, források, távlatok*, szerk. GÁBOR Csilla, Kolozsvár, Komp-Press, Korunk Baráti Társaság, 2004, 139–155.

⁵⁶ Vö. a 29. jegyzettel.

⁵⁷ CZEGLÉDI, *Idős Noe, i. m.*, A7r.

⁵⁸ M. NAGY István, *Czeglédi István polemikus író a XVII. században*, Kolozsvár, [s. n.] 1899, 26.

⁵⁹ KÖLESÉRI, *A nehái dicsiretes, i. m.*, (**)3r.

⁶⁰ CZEGLÉDI, *Idős Noe, i. m.*, D8r.

⁶¹ KONCZ József, *Czeglédi István kassai pap levelei Apafi fejedelemhez, és Teleki Mihályhoz, munkája ki nyomtatása ügyében, 1667, Protestáns Közlöny, 1896, 153.*

kassai pap ott sem volt, mégis őt büntették meg. A barát orrát betörő és kereket oldó zsebesi református lelkész, valamint a vallásüldözés miatt szintén elmenekült abaúji esperes helyett a viharos időkben is a helyén maradó Czeglédi a saját pénzéből kényszerült kártérítést fizetni. A történet hitelességét erősíti Kocsi Csergő Bálint, némileg azonban megkérdőjelezi ezt az a tény, hogy a fenti esperes, Szendrei György tállyai lelképásztor valószínűleg nem hagyta el huzamosabb időre a szolgálati helyét, hiszen még 1671 júniusában is tállyai lelkészként említi egy disputáció ajánlása.⁶²

A Czeglédi elleni hadjárat azzal a váddal folytatódott, miszerint „amaz böl dogtalan Zenebona”, vagyis a Wesselényi-féle összeesküvés idején, a felkelők küldöttjeként „támadást indítani járt” Erdélyben. A pozsonyi vésztörvényszék irataiban is feltűnik ez a vádpont, amit a kutatók azért szoktak képtelenségnek tartani, mert a dokumentum szerint a kassai pap az évekkel korábban elhunyt Medgyesi Pál társaságában kereste volna fel a fejedelmet.⁶³ Köleséri szerint szó sem volt politikai mozgatórugókról, Czeglédi csupán a kassai egyháznak és a kollégiumnak szeretett volna támogatást szerezni Erdélyben.⁶⁴ Emellett vannak olyan vélemények is, miszerint a *Dágon ledülése...* című munkájának kinyomtatása ügyében járt Kolozsváron, de sem ezt, sem magát a vádat nem támasztják alá kétséget kizáró bizonyítékok.⁶⁵ Ami tény, hogy végül emiatt csalták⁶⁶ börtönbe 1670. szeptember 18-án. A tömlöcben is a hivatását gyakorló papot tíz nap múlva kegyetlenül megverték, „Muskatélyokkal fejét s-oldalait meg-döfölvén”.⁶⁷ Köleséri elbeszélése ezen a ponton túlzásba csap, hiszen egy ilyen támadást aligha lehetett túlélni, figyelembe véve azt is, hogy ezután egészen december végéig egy hideg pincében tartották fogva. A verés halálos kínzasként való előadása nyilvánvalóan a konzervatív mártírfelfogás szerinti mártírrá válás utolsó előtti lépcsőfokának megjelenítése.

Tizennégy hétnyi fogva tartás után, hatalmas váltságdíj ellenében szabadon bocsátották, talán abban a reményben, hogy hamarosan úgyszólván meghal, de nem így történt. Ha súlyos betegen is, de Czeglédi májusban még mindig életben volt. Ekkor kapta meg

⁶² RMK III, 2567. – „Patakról, Nagybányáról, Tokajról, Szerencsről, Mádról, Tállyáról, Munkácsról, Kőrömcéről, Késmárkról sat. Magyarországnak nagy részéről az Isten beszédét hirdető Krisztus szolgálait elpusztították, némelyeket megölvén, némelyeket Németországba és Erdélybe siralmas számkivetésbe kergetvén, ezek által Szenicén, Pukován, Turalyukán minden kedvezés nélkül sok firfiat, asszonyt s gyermeket megöltének, sokakat a templom ajtajára felakasztottak, városokat felgyújtottak, amelynél nagyobb kegyetlenséget a pogány Néro sem cselekedett.” Lásd KOCSEI CSERGŐ BÁLINT, *Kösziklán épült ház ostroma = Magyar emlékirók 16–18. század*, vál., kiad., jegyz. BITSKEY ISTVÁN, Bp., Szépirodalmi, 1982 (Magyar Remekírók), 218–219.

⁶³ *Vitetnek ítélőszékre... Az 1674-es gályarabper jegyzőkönyve*, kiad., bev., jegyz. S. VARGA KATALIN, Pozsony, Kalligram, 2002, 141.

⁶⁴ KÖLESÉRI, *A nehaj dicsiretes*, i. m., (**)3v.

⁶⁵ GALLI KATALIN, PAVERCSEK ILONA, *Fejezetek a kassai könyvnyomtatás történetéből*, Az OSZK Évkönyve, 1981, 359; V. ECSEDY, *Könyvnyomtatás*, i. m., 392.

⁶⁶ Szabályos letartóztatás nem történt, hanem egy református főember lelki vizsgáztatásának ürügyével hívták be a börtönbe.

⁶⁷ KÖLESÉRI, *A nehaj dicsiretes*, i. m., (**)3v.

a pozsonyi törvényszék elé való „citatio”-t, s május 27-én feleségével együtt, a kassai hívek zokogásától kísérve indultak el, amint később kiderült, az utolsó útra. Pozsonyba már csak holtan vihették, mert Nagyszombatban, melynek határában június 5-én elhunyt, nem engedték eltemetni. Pozsonyban is csak azután engedélyezték a végtisztesség megadását, hogy a „Kamara Fiscusa” azonosította a holttestet. A két nappal későbbi pozsonyi temetés néma tüntetéssé vált, hiszen a bírósági eljárás alatt álló protestáns főrendek igen nagy számban jelentek meg, ily módon is tiltakozva a törvénytelen eljárások ellen. Köleséri azt is megemlíti, hogy Czeglédit Bónis Ferenc mellé temették, s ez a tény is jelentőséggel bír. Bónis ugyanis a Wesselényi-féle összeesküvés szimbolikus alakjává vált amiatt, hogy fegyveresen állt ellen az elfogására küldött császári csapatoknak, ezért elfogása után nem sokkal kivégezték.⁶⁸ Vele kapcsolatban számunkra még érdekes, hogy három háza közül egyik éppen Kassán volt, s az itt tartott könyveinek 1665-ben készített összeírása fennmaradt. A harminckilenc tételből álló lista két Czeglédi-könyvet is tartalmaz, a *Lelki harcot* és a *Barátsági dorgálást*.⁶⁹ Joggal feltételezzük tehát, hogy Bónis és a kassai lelkész ismerték egymást, s igen valószínű, hogy a politikai nézeteik sem álltak túlságosan távol egymástól.

Végezetül Köleséri Czeglédi állhatatosságának bizonyosságaként emlékezetes szavait idézi: „Én az én Istenemnek meg-ért Búzája vagyok, kesz vagyok le-arattatni s-a’ menyeyei Csűrben bétakarittatni”.⁷⁰ A halálra való elkészültséggel válik teljessé a mártír életút, hiszen Czeglédi egész életében önmaga felemésztéséig szolgálta Istent és az egyházat.⁷¹

Csorba Dávid szerint a Czeglédi-életrajz legtöbb vonásában a Szilágyi Tönkő Márton-féle Martonfalvi-életrajzra emlékeztet⁷², s ami a módszertant illeti, ez feltétlenül így is van. Azonban ha félretesszük a lezárt egységet jelentő életrajz műfaját, s a lezáratlan élettörténet felé fordulunk, találhatunk más, a módszertan helyett tartalmi vonásokban rokonságot mutató párhuzamot, mégpedig a már említett tornai templomfoglalás leírását Szőnyi Nagy Istvántól. A Nagy Réka által elemzett élettörténetben Szőnyi Nagy is „könyvvel, hivatása gyakorlásában szerepelteti önmagát”, amivel az értelmiségi létet reprezentálja.⁷³ Saját legitimációjára felvonultatja azokat a közösségeket, melyek az ő irányítása alatt állnak (család, gyülekezet), s melyek a végsőkig készek kitartani mellette. Szándékukat azzal bizonyítja, hogy szövegében megjeleníti a fegyveresek között álló, csecsemő gyermekét a karjában tartó feleséget, valamint a templomfoglalást meg-

⁶⁸ Vö. KOCSI CSERGŐ, *Kösziklán épült ház ostroma, i. m.*, 219.

⁶⁹ KOMÁROMY András, *A tolcsvay Bónis-család levéltárából*, Történelmi Tár, 1886, 162.

⁷⁰ A metafora alaptextusa a Mt 13, 30. Vö. DÁVIDHÁZI Péter, *A Sejtelem, avagy a költészet vigasza*, Holmi, 2009/10, 1326–1347.

⁷¹ Vö. „A prédikátorok olyanok, mint a györtyák. Azok égnek és világosságot adnak mindennek, és mindennek használnak: de azonközben megemésztőnek ömagok etc.” HELTAI Gáspár, *Száz fabula* = HELTAI Gáspár és BORNEMISZA Péter *Művei*, vál., kiad., jegyz. NEMESKÜRTY István, Bp., Szépirodalmi, 1980 (Magyar Remekírók), 22. fabula, 105.

⁷² CSORBA, „A sovány lelket meg-szépíteni”, *i. m.*, 106.

⁷³ NAGY, *Protestáns mártirologia, i. m.*, 344–348.

könnyező gyülekezet tagjait, akik sorra keresték fel otthonában, rettegve a foglyul ejtésétől, megölésétől. Szőnyi Nagy elve ugyanaz volt, mint Czeglédié: a lelkész nem menekülhet el, nem hagyhatja magára a gyülekezetét, s nem engedhet még a fegyveres erőknek sem. Mégis, miután bizonyosságot nyert arról, hogy a császáriak le akarják tartóztatni, abbahagyta a kilátástalan ellenállást, és családjával együtt Szikszóra bujdosott.

A Czeglédi és Szőnyi Nagy mártíromságáról szóló narrációkban tulajdonképpen a mártírhalál, illetve annak a hiánya az egyetlen eltérés. A különbség azonban kulcsfontosságú, mert két paradigma ütközését jeleníti meg. A mártíromságnak a halál Szőnyi Nagy koncepciójában nem szükségszerű előfeltétele, míg a korábbi felfogás szerint ez megkerülhetetlen szempont. Jóllehet Köleséri törekedett arra, hogy egyeztesse a „kegyes vitéz” koncepcióját a mártírológiával, azonban úgy tűnik, hogy ebben a nagyon fontos kérdésben nem akart nyitni. Nem kétséges, hogy Köleséri, ha máshonnan nem, a nyomdából ismerhette Szőnyi Nagy munkáját, ahol nagyjából egyidőben készült a két könyv. A *Sion várát* valamikor 1675. április 1. és augusztus 2., a *Martyrok Coronáját* pedig május 1. és augusztus 2. között nyomtatták ki.⁷⁴ Egyelőre megválaszolhatatlan az a kérdés, hogy egyezményesen kívánták-e egyéni történetekkel dokumentálni a vallásüldözést, vagy pedig Köleséri reflektált Szőnyi Nagy koncepciójára és élettörténetére. Valószínűbbnek tűnik az utóbbi eshetőség, mert a feltételezett dokumentációs szándéknak más nyomát nem találni, jóllehet Kölesérinek a saját személye vonatkozásában is lehetett volna mondanivalója az ügyről. Arról, hogy miért lehetett számára elfogadhatatlan a mártíromsággal kapcsolatos elvárások jelentős enyhítése, csak találgathatunk. Közrejátszhattak személyes okok ugyanúgy, mint a református egyház érdekei. Talán nem tudta elfogadni „lelki atyja” életének és érdemeinek relativizálását, talán a Szőnyi Nagy felfogása nyomán létrejövő „mártírtömegektől”, pontosabban a tömegesítés révén előálló teológiai problémakörtől riadt vissza. Tény viszont az, hogy Szőnyi Nagy annak ellenére sem írt ajánlóverset a Czeglédi-kötethez, hogy mind a szerzőt, mind a szerkesztőt ismerte, ráadásul ő volt az Erdélyben bujdosók táborigazgatója.

Az életrajz utóélete

1675 után a két felfogás nem ütközött meg, nyilvánvalóan azért, mert a következő évszázadban mindkét koncepció relevánsnak számított, és sokkal lényegesebb volt a szövegekben fellelhető életvezetési minta, mint a köztük lévő különbség. Így a *Martyrok*

⁷⁴ Komáromi Csipkés György ajánlóverse alatt az 1675. április 1-ji keltezés olvasható, Szőnyi Nagy ajánlólevele alatt pedig az 1675. május 1-ji. Bornemisza Anna fejedelemszöny 1675. augusztus 2-án összeállított könyvleltárában már mindkét könyv szerepel. Lásd *Erdélyi könyvesházak*, III, 1563–1757, kiad. MONOK István, NÉMETH Noémi, VARGA András, Szeged, Scriptum, 1994 (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez, 16/3), 72.

Coronaja újabb kiadást élt meg a 18. században,⁷⁵ míg a Czeplédi-életrajz, leválva a *Sion váráról*, önálló életre kelt azáltal, hogy a tartalmi elemek megtartásával énekké transzformáltak. A *Czeplédi István históriája* címmel elhíresült, Féja Géza által „a protestántizmus legjellegzetesebb versének”⁷⁶ tartott ének rendkívül nagy hatást gyakorolt, aminek bizonyága a korszakból fennmaradt szinte megszámlálhatatlan kéziratos másolat és ponyvanyomtatvány.⁷⁷ A hetven strófás vers három tartalmi egységre bontható: 1–54. Czeplédi élettörténete, 55–60. a magyar nemzet ostromozása, 61–70. a Jelenések könyve 12. részében leírt történet elmondása, s Jézus hívása. Az énekről önálló tanulmányt író Petrőczy Éva szerint „A históriás ének szerzője alaposan ismerhette nem csupán Czeplédi István mártíriumát, de műveit, s a körülötte zajló, kisebb-nagyobb vitákat is”.⁷⁸ E megállapítást azonban némileg árnyalnunk kell, mert a vers Czeplédi életére és halálára vonatkozó információinak döntő többsége megtalálható a Köleséri-féle Czeplédi-életrajzban és a *Sion várá-hoz írt ajánlóversekben*, bár épp a Petrőczy által példaként idézett hetedik versszakban szereplő „bijalos” utalás egyetlen 1675-ös szövegben sem lelhető fel.⁷⁹ Ugyancsak nincs benne ezekben a szövegekben az az információ, hogy Köleséri Czeplédi halálakor tokaji lelkész volt, noha a história hivatkozik erre, s nem hagyható figyelmen kívül az sem, hogy a história egyik versszaka Köleséri egy 1675-ös prédikációjának textusát használja.⁸⁰ Okkal gondolta tehát Győri L. János, hogy a história – vagy legalábbis annak első egysége – szerzője is maga Köleséri.⁸¹

Szintén az eredeti életrajz alapján készült a *Magyar Athenas* Czeplédi-szócikke. Ebben az önkényesen összeválogatott életrajzi adatokat a majdnem teljes, Köleséri közölte bibliográfia követi. A három kimaradó tétel⁸² nem volt meg Bethlen Kata könyvtárában, így az igen alapos Bod Péter nem győződhetett meg autopszia útján a

⁷⁵ SZŐNYI NAGY István, *Mártýrok Coronaja* [...], Nürnberg, [s. n.], 1727.

⁷⁶ FÉJA Géza, *A régi magyarság: A magyar irodalom története a legrégibb időktől 1772-ig*, Pozsony, Tátra, 1937, 158.

⁷⁷ Vö. RMKT, XVII/10, 757.

⁷⁸ PETRŐCZI Éva, *Nem betyár, nem szépasszony – prédikátor: A „Czeplédi István históriája” című balladáról* = P. É., „...mi lelkünknek”, i. m., 89.

⁷⁹ Kocsi Csergő Bálint szerint, „a kassai árestomában mérget adtanak volt néki, melynek ereje fogyatta el életét” (KOCSI CSERGŐ, *Kösziklán épült ház ostroma*, i. m., 219). Ez azonban csak legenda.

⁸⁰ Vö. CSORBA Dávid, *A puritán formakincs mítosza: A keserű – édes kifejezés = Medgyesi Pál redivivus: Tanulmányok a 17. századi puritanizmusról*, szerk. FAZAKAS Gergely Tamás, GYŐRI L. János, Debrecen, Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár, 2008, 32–44.

⁸¹ GYŐRI L. János, *Mártírium, puritanizmus, retorika: Két XVII. századi magyar református prédikációs kötet tanulságai*, Irodalomtörténet, 2000/1, 58.

⁸² CZEPLÉDI, *Idős Noe*, i. m.; UŐ, *Redivivus Japhetke* [...], Kassa, [vidua Tüersch], 1669 (RMNy 3513) és II. Rákóczi György temetési prédikációja: CZEPLÉDI István, *Ama Ritka példájú, s-a' Pogány természet szerént gyűlölő Keresztvények közöt Dicsőséges emlékezetet érdemlet, s-érdemelhető II. Rakoci Györgynek* [...] *Magyar-Jzrael szövéténekének el-alvásának megh-említése, s-Testének földben tétele felet lött Praedicatio* [...], Kassa, Severinus, 1661 (RMNy 2970). Kritikai kiadása: *Magyar nyelvű halotti beszédek*, i. m., 171–213, 413–426.

létezésükről.⁸³ Bod bibliográfiájának újdonságát az egyes könyvek tartalmára vonatkozó megjegyzései jelentik. A *Sion váráról* például azt írja: „Ennek Elöljáró beszédében le iratik a' Tzeplédi élete, munkáji, mártiromsága.”⁸⁴ A Köleséri-féle életrajz alapján egészítették ki a sárospataki kollégium matrikuláját is. A betoldás Czeplédi szolgálati helyei mellett mártiromságáról is említést tesz.⁸⁵

Az idézett forrásokból egyértelműen kivehető, hogy Köleséri munkája nyomán a 18. századra Czeplédi vált a református egyház legismertebb – megkockáztatom, az egyetlen széles körben ismert – mártírjává, akinek élete és halála felekezeti állhatatosságra buzdító példát jelentett generációk számára. Köleséri nagyszerűen használta ki a Czeplédi címadásából fakadó lehetőségeket, s a gyászévtizedre jellemző egyszerre panaszos és harcias retorikát jó érzékkel elegyítette a protestáns mártirológia eszközeivel. Nehéz megítélni, hogy mindez akció vagy reakció volt részéről, vagyis Szőnyi Nagy munkájától független, önálló elképzelés, vagy pedig reflexió a *Martyrok Coronaja* mártírfelfogására. Jelen tanulmányban az utóbbi eshetőség mellett hoztunk érveket.⁸⁶

TIBORC SZABOLCS PÉNZES

Sámuel Köleséri and the First Hungarian Calvinist Martyr

An outstanding work of controversial early modern theological literature in Hungary, *Sion vára* (Fortress of Zion) was published in 1675, as a posthumous book of István Czeplédi, the excellent Calvinist preacher of Kassa, Upper Hungary. For several reasons, this volume can be interpreted as the part of the publishing programme of Mihály Veresegyházi Szentyel's press in Kolozsvár (Transylvania) in the decade of persecution (*persecutio decennalis*) of Hungarian Protestants. On the one hand, the book provided the victims of the Counter-Reformation with a protective armour and boosted resistance. On the other hand, recalling the author's course of life and the series of tribulations he had suffered, this book also offered an example for the ones in despair. Sámuel Köleséri Sen., editor of the volume, used the opportunities that the title offered ingeniously: he relies both on mournful and combative rhetoric, a typical feature of the texts written during the decade of persecution, focussing on the narrative of Protestant martyrdom.

⁸³ Vö. *Erdélyi könyvesházak*, III, i. m., 34, 39, 63.

⁸⁴ BOD Péter, *Magyar Athenas*, Szeben, [s. n.], 1766, 319.

⁸⁵ HÖRCSIK Richárd, *A sárospataki református kollégium diákjai 1617–1777*, Sárospatak, Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményei, 1998, 71.

⁸⁶ Érdekes még ehhez figyelembe venni, hogy az ajánlóversek közül sorrendben az első kettő, Nógrádi Mátyás és Komáromi Csipkés György versei alatt szerepel keltezés, épp az alatt a kettő alatt, melyek nem használják sem a kegyes vitéz, sem pedig a mártír koncepcióját.